

ВІДГУК

опонента на дисертацію **Стасюк Олександри Йосипівни**
Радянські виборчі кампанії як чинник радянзації
західних областей УРСР (1939–1953 рр.),
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Ступінь актуальності обраної теми.

Актуальність теми рецензованої наукової праці зумовлена, насамперед, потребою дослідження історичного процесу становлення та розвитку українського парламентаризму, особливостей становлення вітчизняної традиції демократичних засад державотворення. Сталінський період української історії є важливим з огляду на вивчення не тільки масштабів людських, матеріальних, культурних втрат, але й досвіду збереження основ української ідентичності, традицій самоорганізації громадянського суспільства в умовах тоталітарного тиску.

Побудова демократичного суспільства в Україні викликала хвилю зацікавлення виборчим процесом та діяльністю представницьких органів влади на сучасному етапі. Чимало науковців досліджують цю тематику під кутом її політологічного чи правового аналізу. Значно менше уваги темі вітчизняного парламентаризму приділяється істориками, свідченням чого є недостатня наукова розробленість теми та відсутність комплексного історичного дослідження з її проблем. З огляду на це, поява дисертації Олександри Йосипівни видається дуже на часі і вирізняється високим рівнем актуальності.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Усвідомлюючи складність тематичного поля, Олександра Йосипівна чітко сформулювала об'єкт, предмет і мету дослідження. Цілком переконливим є обґрунтування його хронологічних меж. Здійснене дослідження є доволі ґрунтовним за кількістю окремо проаналізованих аспектів загальної проблеми. Перелік поставлених дисертанткою дослідницьких завдань, свідчить про масштабність здійсненої нею роботи.

Приємне враження справляє детальна характеристика історіографічного доробку досліджуваної проблеми. Огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми здійснювався за хронологічним і структурно-тематичним принципами. Аналіз сукупності наукових праць на вказану тематику уможливив виокремлення авторкою двох концептуальних підходів до досліджуваної проблеми – радянський і модерний. Радянський – представлений, передовсім, працями науковців СРСР, а також їхніми апологетами з країн т. зв. соціалістичного табору і полягає у глорифікації радянської політичної системи як «найдемократичнішої у світі». Щодо модерного, то Олександра Йосипівна наголошує, що цей «погляд на проблему заступають сучасні вітчизняні науковці, а також зарубіжна та діаспорна історіографія, що позиціонують СРСР як тоталітарну державу з диктаторською партokratichною формою правління» (с.13). Таким чином авторка свідомо відкидає праці дослідників, які стоять на позиціях культурно-антропологічного підходу до вивчення радянського суспільства (наприклад Ф.Аскерман (Felix Ackermann), С.Урбански (Sören Urbansky), Т.Амар (Tarik Cyril Amar) Єва М. Томпсон (Thompson E.) та ін.). З огляду на предмет дослідження, заслуговує на увагу методологічний підхід Йохена Хельбека щодо визначення ролі ідеології в тоталітарних суспільствах, зокрема, сталінського періоду. Він наголошує на творчій участі індивіда в процесі засвоєння ідеології. На його думку, людина не виступала виключно об'єктом ідеологічного впливу, а була творчим перетворювачем, провідником тоталітарної ідеології. На нашу думку, виборчі кампанії, про які йдеться в дисертації виступали точками біфуркації такого роду перетворень.

Достатньо репрезентативною є джерельна база дисертаційної роботи. Вона представлена документами з фондів трьох центральних державних архівів України (ГДА

СБУ, ЦДАГО України, ЦДАВО України), державних архівів західних областей: Івано-Франківської, Волинської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької та Національного Архіву Республіки Білорусь.

Використані в дисертації джерела, авторкою поділено на кілька груп: законодавчі, керівні та директивні документи вищих органів влади та управління СРСР і УРСР; директивні вказівки ЦК КП(б)У та ВКП(б), а також місцевих парткомітетів; нормативно-правові акти; статистичні зведення; документи силових структур; пресові видання; матеріали націоналістичного підпілля; епістолярій, мемуарна література. Заслугує на увагу залучення авторкою такого специфічного виду джерел вивчення масової свідомості та повсякденної поведінки людей, якими є фольклорні матеріали (с.40). Це дозволило повніше розкрити тему з'ясування політичних настроїв населення під час виборчих кампаній.

У теоретико-методологічній частині дисертації О.Стасюк досить детально і фахово охарактеризувала методологічні підвалини проведеного дослідження, написаного в концептуальних рамках тоталітарної теорії. Цілком виправдано в цій частині роботи дисертантка присвятила належну увагу понятійному і термінологічному забезпеченню наукових процедур, для чого нею використано логіко-семантичний метод. Предметом спеціального розгляду Олександри Йосипівни стали варіанти термінологічного окреслення таких понять як «тоталітаризм», «тоталітарний режим», «тоталітарна влада», «парламент», «парламентаризм», «виборча система», «вибори», «демократія», «номенклатура» т ін. Чітке окреслення О.Стасюк понятійно-термінологічного апарату сприяє кращому сприйняттю і розумінню предмета рецензованого наукового дослідження.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій

Новаційні риси в дисертації полягають у тому, що вперше: на основі актуалізованого масиву джерел комплексно досліджено роль представницької гілки влади в системі суспільно-політичних та економічних перетворень у західноукраїнських областях за часів сталінщини; виявлено і описано концептуальні підходи більшовицької правлячої верхівки до організації виборів представницьких органів влади у регіоні, «особливі» технології активізації виборчого процесу, специфічні форми та методи проведення агітації; наведено докази численних порушень громадянських та політичних прав громадян з боку влади в процесі реалізації виборчого законодавства, вперше наголошено на репресивному характері виборчої системи СРСР; продемонстровано низький рівень зацікавленості західноукраїнської громадськості демократією радянського зразка, стратифіковано кілька груп виборців у середовищі західноукраїнського суспільства під оглядом політичних переконань та мотивації електоральних дій; встановлено справжні масштаби спротиву населення радянським урядовим кампаніям, виявлено форми та методи боротьби радянських органів влади з українським національно-визвольним рухом під час проведення виборів; показано особливості обрання депутатського представництва різних рівнів від західноукраїнських земель у співставленні з іншими регіонами Української РСР; обґрунтовано тезу про особливий статус депутата в системі управлінської ієрархії радянського суспільства.

Пропонований Олександром Йосипівною варіант архітекτονіки висвітлення проблеми цілком відповідає поставленим меті та завданням, є вдалою матрицею викладу матеріалу. В окремому розділі дисертації «Радянська виборча система» вона окреслює зміст та функціональні характеристики виборчої системи УРСР та СРСР загалом. Авторкою проаналізовано радянську модель організації влади та політичного представництва з моменту утворення більшовицької держави до її падіння. Аналіз більшовицького виборчого права дав О.Стасюк підстави стверджувати, що «схема його практичної реалізації програмувалася на зміцнення однопартійної системи і розбудову тоталітарної держави» (с.70). Дисертантка аргументовано наголошує на формальному представницькому характері ВР УРСР та неможливості громадян впливати на вирішення загальнодержавних проблем (с.100-101). Детально проаналізовано в роботі повноваження

та статус депутатів усіх рівнів і зроблено висновок про відсутність «чіткого його визначення, а самі вони так і не змогли стати ефективним інструментом народовладдя» (с.116).

Концептуально важливим є четвертий розділ дисертації «Перший радянський виборчий досвід західних українців», в якому розглядається механізм насадження радянських політичних практик у західноукраїнському регіоні під час першого етапу радянзації. У першій частині розділу Олександра Йосипівна детально аналізує процедуру проведення виборів до Народних Зборів Західної України в 1939 р.. Позитивним моментом цього сюжету дослідження є те, що авторка проводить паралелі виборів до Народних Зборів Західної України та Західної Білорусії. Вона стверджує, що інституалізація цих «атрибутів більшовицької влади» були не чим іншим, як «невід'ємним інструментом сталінської політики, що мала приховати її окупаційний та репресивний характер» (с.141). У радянській практиці організації і проведення виборів до Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих органів влади в 1940–1941 рр. дисертантка, серед інших, цілком аргументовано виокремлює такі ознаки, як: наявність серед депутатського представництва від західноукраїнських областей у ВР СРСР та УРСР першого скликання великої кількості не місцевих осіб, тобто уродженців Східної України і навіть Росії (с.158); політичний вибір західних українців значною мірою визначали прибульці з інших регіонів СРСР, зокрема червоноармійці; масовий бойкот виборів поляками, яких, попри депортацію, залишилося у регіоні чимало (с.160). Олександра Йосипівна резюмує, що результати виборів засвідчили «неготовність західноукраїнського соціуму інтегруватися до радянського політичного простору» (с.169). *На нашу думку, такий висновок є децю некоректним. Оскільки «неготовність», означає, що населення регіону бажало такої інтеграції, але не мало достатнього досвіду, матеріальних можливостей, законодавчого підґрунтя тощо увійти до складу Радянської України. Натомість, йшлося не стільки про «неготовність», як «небажання», «фізичний і морально-психологічний спротив» процесам радянзації.*

Вибори представницької гілки влади в західних областях УРСР повоєнного періоду є предметом наукового аналізу дисертантки в п'ятому розділі роботи. Нею характеризуються виборчі кампанії 1946-1947 років у західноукраїнському регіоні під оглядом дій влади та реакції населення. Виграшним моментом цього розділу роботи є те, що авторка не тільки аргументовано підкріплює свої висновки численними документальними джерелами, але й намагається відійти від усталеної у вітчизняній історіографії схеми аналізу підготовки та проведення виборчої кампанії 1946 року. Зокрема, вона акцентує увагу не тільки на проблемі протистояння між владою та повстанським підпіллям і УПА, але й наголошує на недосконалоості правового поля, в рамках якого проводилися вибори. Позитивним моментом роботи є вдала спроба авторки порівняти вибори до представницьких органів влади у західноукраїнському регіоні та в країнах так зв. соціалістичного табору, зокрема, в Польщі. Резюмуючи свій короткий аналіз, О.Стасюк пише, що «вибори до Законодавчого сейму 19 січня 1947 р. започаткували у Польщі традицію виборчого фарсу» (с. 212).

Достатня аргументованість і новизна присутня в авторському дослідженні проблеми діяльності місцевих органів влади та їхньої ролі у радянзації західних областей УРСР». Аналізуються законодавчі та практичні аспекти функціонування представницької гілки влади у західних областях УРСР. Дисертантка характеризує кожен з періодів цього процесу з огляду на їх спільні та відмінні риси - «становлення та функціонування радянської гілки влади у західних областях Української РСР під час першого етапу радянзації (1939–1941 рр.)» і «роль Рад у політичних, економічних та культурних трансформаціях краю повоєнного періоду». Олександра Стасюк наголошує на руйнуванні, внаслідок окупації західноукраїнського регіону, демократичних засад організації суспільства та насадженні тут жорсткого тоталітарно-партократичного режиму. Принцип поділу влади був заміщений принципом «єдності влади трудящих мас», уособленням якого виступали Ради (с.271).

Дослідницька свіжість властива науковій розробці проблеми реакції суспільства на процеси радянзації регіону. На підставі опрацювання значної кількості різного виду документів, історіографічних напрацювань, розкриваються основні вияви політичних настроїв мешканців західноукраїнських областей щодо виборчих кампаній повоєнного періоду.

Новаторським моментом цього розділу роботи є запропонований авторкою підхід щодо виокремлення кількох типів виборців у західноукраїнському соціумі в залежності від їхнього ставлення до виборчого процесу: «активісти», «лукаві», або «активісти з особистим інтересом», «ухильники», «конформісти», «протестний елемент», «бунтівники», «жертви» і «учасники націоналістичного підпілля» (с.299). Логічно виправданим є фокусування уваги авторки на антивиборчих акціях ОУН і УПА та, відповідно, заходах режиму з ліквідації українського національно-визвольного руху. Різноманіття антивиборчих акцій повстанців О.Стасюк класифікує за формою та інтенсивністю поширення: від розповсюдження літератури, «шептаной» пропаганди, мітингів та гутірок з населенням до терористичних актів, які були спрямовані проти безпосередніх учасників виборчого процесу (депутатів, організаторів виборів, агітаторів) та місцевого населення, яке виявляло готовність співпрацювати з владою. Вони здійснювалися з різною інтенсивністю» (с.325). Елементи новаторства містять підпункти розділу, в яких характеризуються форми та методи спротиву цивільного населення. Інтеграція та способи пристосування. Спираючись на потужний пласт джерельної бази, авторка виокремлює «масові, групові та одиничні, відкриті та приховані, агресивні та демонстраційні форми та методи спротиву цивільного населення владі під час проведення у регіоні виборчих кампаній» (с.351).

Загальні висновки до дисертації є цілком обґрунтованими, в повній мірі акумулюють основні результати роботи, оскільки впливають з її змісту та відповідають науково-дослідницьким завданням.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації

Значною репрезентативністю виділяються результати наукового пошуку Олександри Стасюк. Зокрема, основні положення дисертації були апробовані нею у 33 наукових публікаціях: 1 збірник документів, 1 розділ у колективній монографії, 31 стаття (3 – у журналах WOS, 7 – у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз, 8 – в українських наукових фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 1 – у зарубіжному науковому збірнику, та 12 – у не фахових виданнях). Впродовж кількарічного періоду роботи над дисертацією Олександра Йосипівна презентувала основні тези дисертаційного дослідження на 15 міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях.

Практичне значення і впровадження одержаних результатів дослідження полягає у тому, що основні положення дисертації, нагромаджені у ній фактичний теоретичний матеріал можуть бути використані при написанні навчальних курсів з політичної історії України, історії держави та права УРСР, узагальнюючих праць з історії радянського суспільства, зокрема його політичної культури. Висновки та узагальнення, асоціації та порівняння, зроблені в процесі дослідження, є придатними для оптимізації функціонування представницької гілки влади сучасної України та подолання негативних явищ, які вона успадкувала від радянської управлінської системи, подальшого осмислення шляхів розвитку українського парламентаризму. Дослідження матиме певне значення для розвитку електоральної географії, що дасть змогу чіткіше структурувати українське суспільство за політичними орієнтаціями та сприятиме зниженню регіональних протиріч..

Зауваження та побажання до змісту дисертації.

Констатуючи в цілому належний кваліфікаційний рівень рецензованої дисертації, варто висловити, окрім уже сказаних, деякі зауваження, рекомендації й побажання:

1. Дещо суперечливо і дискусійно виглядають окремі твердження, зафіксовані в дисертації. Так, викликає сумнів теза авторки, що радянські громадяни «цілком

усвідомлювали вади нового виборчого законодавства та неодноразово висловлювали протести проти його довільного використання на практиці» (с.70), «більшість цілком усвідомлювали антидемократичну сутність нової виборчої системи» (с.71). Думається, що переважна більшість мешканців західноукраїнського регіону, у масі своїй були безграмотними або ж мало освіченими. Глибоко аналізувати виборче законодавство у них не було ні бажання ні можливостей. Незадоволення громадян під час виборчої кампанії швидше, на нашу думку, ґрунтувалися на їх емоційний а не раціональній складовій критики радянської виборчої системи.

2. Не зовсім коректним, на нашу думку, є застосування авторкою терміну «сталінщина»(с. 104). Ця дефініція практично не використовується в сучасній науковій лексиці, оскільки не безпідставно вважається такою, що містить радше емоційно наповнену критику сталінізму, а не передає суть цього історичного відрізка радянської історії чи особливості політичної системи.

3. У шостому розділі роботи Олександра Йосипівна аналізує показники якісного складу радянських посадовців західних областей. Зокрема, вона абсолютно правильно стверджує, що «на початку 1946 р. з 16.129 існуючих номенклатурних посад регіону місцеві висуванці займали тільки 2.097 (13 %)».(с. 275). Однак до переліку «номенклатурних посад регіону» входили не лише службовці радянських установ (різного рівня Рад та виконкомів), а кадри господарської, освітньої, культурної тощо сфер. Тому використання такого роду статистичних даних видається не зовсім коректним. До того ж, на відміну від партійних органів влади, радянські структури, починаючи з другої половини 1945 року, комплектувалися з врахуванням обов'язкової квоти посадовців з числа місцевого населення. Як правило, заступниками голів виконкомів призначали посадовців з числа місцевих активістів.

4. Окремо хочу відмітити високий стилістичний рівень рецензованої роботи. Вона написана гарним науковим стилем з доречним використанням публіцистичних зворотів, що робить дослідження цікавим не тільки для професіоналів науковців але й широкого загалу читачів.

Висновок.

Висловлені вище зауваження й побажання до дисертації носять переважно рекомендаційний характер і не применшують наукової вартості виконаного дослідження. Загалом, дисертація Радянські виборчі кампанії як чинник радянізації західних областей УРСР (1939–1953 рр.), є досить оригінальною, самостійною, завершеною в рамках визначених мети і завдань працею, виконаною на належному науково-методологічному рівні. Робота відзначається науковою новизною, є предметним внеском у дослідження історії західних областей України і відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016р.), № 943 від 20.11.2019 р., № 607 від 15.07.2020 р), що висуваються до докторських дисертацій, а її авторка – Стасюк Олександра Йосипівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Завідуюча кафедрою всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка, доктор історичних наук, професор

Галина СТАРОДУБЕЦЬ

Підпис Стародубець Г.М. підтверджую.

Проректор з наукової та міжнародної роботи, кандидат економічних наук, доцент

Тетяна БОЦЯН

